



BEL €20 - INT €25  
Afgiftekamoor Brugge - Tweemaandelijkse tijdschrift

# Dossier Mixing & Stacking

NL / FR

307

Architecture in Belgium



1010au, Binst - ORG, Bovenbouw, Bulk - Jan Vermeulen, Felt, FVWW, MSA - Ney, Plusoffice, SNCDA - Richard Venlet, Stède 36 - Base, UAU Collectiv, Wim Goes, XDGA

	5	Edito <i>Eline Dehullu</i>	
<b>DOSSIER: MIXING &amp; STACKING</b>	6	Plusoffice, Hi! Site, Grimbergen 'Iedereen praat erover, wij doen het!' <i>Joeri De Bruyn</i>	Project
	15	'De woon-werkstad' <i>Pieter T'Jonck</i>	Achtergrond
	22	FVWW, Zilverkwartier en Agfa Gevaert-site, Berchem 'Samenleven met een industrieel verleden' <i>Bart Tritsmans</i>	Project
	29	'Stapelen, mengen en delen' <i>Guillaume Vanneste</i>	Rondetafelgesprek
	34	Binst - ORG, City Campus, Anderlecht 'Leven in de brouwerij' <i>Eline Dehullu</i>	Project
	41	'Verweving naar waarde geschat' <i>Liesbeth Huybrechts</i>	Achtergrond
	46	Team Vlaams Bouwmeester Open Oproep Kantoren DDS en Verko, Dendermonde <i>Pieter T'Jonck</i>	Bijdrage
	52	Beeldessay <i>Jeroen Verrecht</i>	Opinie
	<b>RECENTE PROJECTEN</b>	60	Bovenbouw - Caruso St John - DDS+, Royale Belge, Brussel 'Whiskykleurige mix' <i>Christophe Van Gerrewey</i>
67		Felt, Care Villa, Merksplas 'Wit op groen' <i>Tim Peeters</i>	Project
72		Studio SNCDA - Richard Venlet, Musée Royal de Mariemont, Morlanwelz 'Dit is geen villa' <i>Eloïse Perrillon</i>	Project
79		Suède 36 - Base, Porte de Ninove, Molenbeek 'Rust in het oog van de storm' <i>Victoire Chancel</i>	Project
82		Wim Goes, Gallery House, Landegem 'Temperarchitectuur' <i>Dominique Pieters</i>	Project
<b>WEDSTRIJD</b>		88	Fédération Wallonie-Bruxelles, Cellule architecture Passerelle de l'Arche, Doornik <i>Sophie Dawance</i>
<b>LABEL</b>	94	Bouwmeester Maître Architecte 'Jaagt de stad baby's weg?' <i>Pauline Cabrit en Aurélien Ramos</i>	Bijdrage
<b>PRODUCT NEWS</b>	100	<i>Viviane Eeman</i>	
<b>PORTRET</b>	106	V+, Brussel <i>Amaryllis Jacobs</i>	Bureau
	108	51N4E, Brussel <i>Eline Dehullu</i>	Bureau
<b>STUDENT</b>	110	UGent 'De Club' <i>Eline Dehullu</i>	Atelier
	112	EPFL 'Studio Baukunst' <i>Amaryllis Jacobs</i>	Atelier
<b>NIEUWS</b>	114	EM2N City Factory 'Een andere architectuur van de stad' <i>Pieter T'Jonck</i>	Boek
	116	ICA Ouvrir l'espace, Namur 'Regeneratieve open ruimte' <i>Eline Dehullu</i>	Expo
	118	Kunstbiënnale Venetië 2024 'De ander, dat zijn wij' <i>Eline Dehullu</i>	Expo
	120	Triënnale Brugge 2024 'Spaces of Possibility' <i>Hera Van Sande</i>	Expo

REDACTIE  
EN TEAM

Artistiek directeur  
**Amaryllis Jacobs**  
Hoofd publicaties  
**Eline Dehullu**  
Hoofd expo's en lezingen  
**Lara Molino**  
Projectleider  
**Céline Van de Velde**  
Productiecoördinator  
**Grégoire Maus**  
Verantwoordelijke communicatie en pers  
**Louise Van Laethem**  
**Guilliana Venlet**

Office manager en verantwoordelijke abonnementen  
**Deborah Schwarzbaum**  
office@a-plus.be  
abonnement@a-plus.be  
Verantwoordelijke advertenties en sponsoring  
**Rita Minissi**  
rita.minissi@mima.be  
+32 497 500 292  
Voorzitter raad van bestuur  
**Philémon Wachtelaer**  
Ondervoorzitter  
**Anne Sophie Nottebaert**

Secretaris  
**Geert De Groote**  
Penningmeester  
**Stéphanie Lorfèvre**  
Leden  
**Petra Decouttere**  
**Paul Dujardin**  
**Christiane Gerlach**  
**Ruben Goots**  
**Nicolas Hemeleers**  
**Jo Huygh**  
**Anne Ledroit**  
**Isabelle Vanhoonacker**

Redactieraad  
**Gilles Debrun**  
**Elodie Degavre**  
**Nicolas Hemeleers**  
**Kelly Hendriks**  
**Hera Van Sande**  
**Guillaume Vanneste**  
**Ward Verbakel**

FREELANCE  
MEDEWERKERS

Vormgeving  
**Terry Kritis**  
Grafiek rug  
**Bernardo Berga**  
Vertalingen  
**Eva Van Walle**<sup>NL</sup>  
**Alain Kinsella**<sup>FR</sup>  
**Antoon Wouters** Product news  
Copy-writing  
**Charlotte Bonduel**<sup>NL</sup>  
Copy-editing  
controltaaldelete.be<sup>NL</sup>  
**Benoît Francès**<sup>FR</sup>

Druk  
**die Keure, Brugge**  
*A+ is een uitgave van ICASD*  
Informatiecentrum voor  
Architectuur, Stedenbouw  
en Design.  
Verantwoordelijke uitgever  
**Philémon Wachtelaer**  
**Ernest Allardstraat 21/3**  
**1000 Brussel**  
www.a-plus.be

Copyrights  
Alle rechten voorbehouden.  
Niets uit deze uitgave mag  
worden vervoelvoudigd,  
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt in enige vorm of openige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn of haar bijdrage.

Beeldcover  
**Plusoffice, Hi! Site,**  
**Grimbergen © Pieter Rabijns**

AUTEURS

**Pauline Cabrit**  
is landschapsarchitect en stedenbouwkundige. Ze werkt al meer dan 10 jaar in België, voornamelijk voor openbare instellingen (Charleroi Bouwmeester, citydev.brussels), waar ze zich richt op openbare ruimtes, burgerparticipatie en tijdelijke huisvesting.

**Victoire Chancel**  
is architect (ULB) en studeerde film in Parijs. Sinds 2015 voert ze een doctoraats-onderzoek (FWO) uit naar de manier waarop een ontwerp is opgebouwd en de paradoxale relatie ervan met de realisatie.

**Sophie Dawance**  
is architect en stedenbouwkundige. Ze doceert aan de Faculteit Architectuur van de ULiège en ontwikkelt haar professionele praktijk binnen het Collectif ipé, waar ze stedenbouwkundige projecten leidt die gericht zijn op de sociale ontwikkeling van de stad.

**Joeri De Bruyn**  
studeerde filosofie in Antwerpen en Leuven. Van 2001 tot 2008 werkte hij als eindredacteur bij A+. Daarna richtte hij de uitgeverij en productiehuis Public Space op.

**Liesbeth Huybrechts**  
is hoofddocent aan de Faculteit Architectuur en Kunst van de UHasselt. Ze maakt tevens deel uit van de onderzoeksgroep ArcK. Ze is vicedirecteur van de Doctoral School Behavioral Sciences and Humanities.

**Tim Peeters**  
is een Nederlandse architect die in Brussel woont. Hij werkt momenteel voor ontwerpgroep Org als projectarchitect en stedenbouwkundige. In 2022 was hij medeoprichter van Falsework, een onderzoeks- en ontwerp bureau gevestigd in Rotterdam en Brussel.

**Eloïse Perrillon**  
is architect, afgestudeerd aan ENSA Saint-Etienne en La Cambre-Horta Brussel. Naast haar eigen praktijk werkt ze ook binnen het Brusselse bureau Bauclub.

**Dominique Pieters**  
werkt als architectuur-journalist. Ze doceert aan de TU Delft (NL) en de KULeuven (Brussel en Gent). Als ervaren gids van architectuur reizen richtte ze in 2017 de architectuur-reisorganisatie Planopli op.

**Aurélien Ramos**  
is landschapsarchitect en stedenbouwkundige. Hij doceert stedenbouw aan de Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne. Zijn werk en onderzoek richt zich op de openbare ruimte.

**Bart Tritsmans**  
doceert aan de Universiteit Antwerpen. In 2014 behaalde hij een doctoraat in geschiedenis (Universiteit Antwerpen) en bouwkunde (Vrije Universiteit Brussel). Zijn onderzoek richt zich op de historische evolutie van stedelijk groen.

**Pieter T'Jonck**  
is architect. Hij schrijft over architectuur, beeldende kunst en podiumkunsten voor verschillende Belgische en buitenlandse kranten en tijdschriften. Hij werkt voor de radiozender Klara.

**Christophe Van Gerrewey**  
is architectuur- en literatuurtheoreticus. In 2014 doceerde hij aan de UGent met een onderzoek naar de geschriften van architectuurcriticus Geert Bekaert. Hij werkt als hoogleraar architectuurtheorie aan de École Polytechnique Fédérale de Lausanne in Zwitserland.

**Hera Van Sande**  
is ingenieur-architect. Ze studeerde af aan de Universiteit Gent in 1991. Momenteel is ze artistiek directeur van Archipel vzw. Ze doceert aan de Vrije Universiteit Brussel en de KU Leuven. Sinds 2014 is ze partner bij Juno Architects, tegenwoordig MOP+JUNO.

**Guillaume Vanneste**  
is een ingenieur-architect met een doctoraat in stedenbouw. Hij is medeoprichter van vvv architecture urbanisme. Hij doceert aan de faculteit Architectuur van LOCI-UCLouvain en aan de universiteit van Luik (ULiège).

ADVERTEERDERS

**Aliplast**  
Architect@Work  
**Beal International**  
**Bega**  
**Caparol**  
**Deceuninck**  
**Febe**  
**Geberit**  
**Ital Trade**  
**Jung**  
**Niko**

**Renson**  
**Reynaers**  
**Rockfon**  
**Stone**  
**Viessmann**  
**Vola**  
**Wienerberger**  
**Zuurv**



ERRATA

- Het project Belgian Beer World is een realisatie van Robbrecht en Daem architecten, Bureau d'Études en Architectures Urbaines en Popoff architectes. (A+306, p. 22)  
- Het project van BC Architects in de Ardennen wordt niet vervaardigd met leisteen maar met zandsteen. (A+306, p. 80)

↙ ↘ Een speelpleintje in Etterbeek, ontworpen door Grue en gerealiseerd in 2021, ligt afgeschermd van de straat door een doorlopende zitbank in beton. Ouders kunnen er gaan zitten terwijl de kinderen uit de buurt hun eerste stapjes zetten of op hun driewieler rijden.



# Jaagt de stad baby's weg?



**Het in 2022 gelanceerde BMA-label belicht onderzoeksthema's en projecten met een ruimtelijke en sociale impact op het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Politique-du-Lange won het eerste BMA-label voor twee projecten. Het houdt zich bezig met de plaats van baby's in de stedelijke publieke ruimte, in de overtuiging dat de stad een bron van uitdaging, bewustwording en verbeelding kan of moet zijn voor de allerkleinsten. En vooral dat de stad alles in het werk moet stellen om de 'stadsvlucht bij baby's' te voorkomen.**

*Pauline Cabrit en Aurélien Ramos*

Jonge ouders verlaten stelselmatig de stedelijke centra. De geboorte van een eerste kind is voor gezinnen vaak dé reden voor gezinnen om van de grote Belgische steden naar de voorsteden te trekken. Hoewel het Brussels Gewest met bijna 15.000 baby's per jaar het enige gewest is waar de natuurlijke balans in 2022 positief bleef, zullen de kinderen die er geboren zijn ergens anders wonen. Uit studies blijkt dat sinds de jaren 1990 de leeftijdsgroep van 0 tot 4 jaar het meest door stadsvlucht gekenmerkt wordt. Geografe Sarah de Laet toonde aan dat dit in Brussel niet alleen voor de midden-, maar ook voor de arbeidersklasse geldt. Volgens de ouderbarometer van 2015, gepubliceerd door de Gezinsbond, woont bijna een kwart van de Belgische gezinnen in voorstedelijke gebieden, in een land waar ongeveer 97 procent van de bevolking stedelijk is.

Betekent dit dat de Brabantse gemeenten gastvrijer zijn dan de stad? Het zijn niet uitsluitend economische redenen die jonge ouders naar de stadrand drijven. Ook het dagelijks leven in de stad met een baby speelt mee in de keuze van die gezinnen. De intieme cocon die een jong gezin opbouwt na de geboorte van een baby, wordt door de intensiteit van de stad op de proef gesteld. Lawaai, geuren, licht, vervuiling, dicht op elkaar leven: de stad kan in veel opzichten een bedreiging lijken voor baby's. Elke ouder heeft er weleens ervaren hoe de publieke ruimte niet is uitgerust om een kind te voeden, te verschonen of een dutje te laten doen op de stoep, een terras of aan een bushalte. De publieke ruimte is er vooral op de personenwagen afgestemd want (nog steeds) voornamelijk bedacht en ontworpen voor actieve, mobiele, autonome en volwassen individuen. De stad biedt nauwelijks plaats aan personen die mobiel beperkt, kwetsbaar of minder alert zijn. Baby's begeven zich dus onvermijdelijk in een omgeving die niet voor hen ontworpen is.

Dit aspect van het stadsleven is universeel. We zijn misschien niet allemaal ouders, maar baby zijn we allen geweest. En toch lijken volwassenen op dit punt aan geheugenverlies te lijden. Is de ervaring te vluchtig? Het blijft in ieder geval een weinig doordacht aspect binnen de stadsontwikkeling.

Zeer jonge kinderen worden zelden op zichzelf beschouwd in het beleid rond ruimtelijke ordening. Zo is er bijvoorbeeld weinig specifieke aandacht voor mobiliteit of huisvesting voor baby's. Wordt er wel rekening met hen gehouden, dan is dat binnen de sfeer van het gezin, thuis of in de kinderopvang, maar zelden in termen van toegang tot en gebruik van publieke ruimtes.

Hoe kunnen we de stad beter op baby's afstemmen?

Het project Politique-du-Lange wil de vraag ombuigen: in plaats van het beleid op het vlak van ruimtelijke ordening in sectoren onder te verdelen en specifieke ruimtes voor elk publiek te willen ontwerpen, zouden we ons ook kunnen afvragen wat de stad baby's te bieden heeft.

Politique-du-Lange stelt voor om de stad op hun niveau te zien. Als we ons naar hun hoogte verplaatsen, kunnen we de stedelijke ruimte als een immense bron van uitdagingen zien. In de eerste levensjaren leert een kind zich open te stellen voor de wereld. De diversiteit aan vormen en texturen qua architectuur, het ritme van voorbijgangers, bussen, auto's en fietsen, alles draagt bij tot het cognitieve ontwaken van een baby. Momenten in het stadsleven waar volwassenen geen acht meer op slaan, kunnen voor baby's een waar spektakel zijn: de manoeuvres van een bouwmaschine, het licht van etalages of uithangborden, treinen die voorbijrijden... alles is een bron van fascinatie en een kans om bij te leren. De stedelijke topografie en de effecten van hellingen en perspectieven, zo kenmerkend voor Brussel, vormen voor baby's in een kinderwagen of peuters die hun eerste stapjes zetten een fysieke uitdaging en een fascinerende ervaring.

De stad biedt ook voordelen voor wie een baby heeft: diensten zijn er zo nabij en talrijk dat het gemakkelijk is om zich te voet te verplaatsen. Dat past beter bij het tempo van de allerkleinsten. We vermelden ook de recent ontwikkelde initiatieven voor jonge kinderen in het Brussels Gewest: de tijdelijke inrichting van speelstraten, de gezinsactiviteiten van 'Vakantie in Brussel' en het label 'Kids friendly', dat het verwelkomen van gezinnen met kinderen op publieke plaatsen aanmoedigt. Ook horecazaken kunnen nu met een label aangeven dat ze borstvoeding in de publieke ruimte mogelijk willen maken.

→ Steeds meer parken in Brussel, zoals het Marie Jansonplein in Sint-Gillis ontworpen door vvv en Studio Paola Viganò, houden bij een heraanleg rekening met de bewoners in de buurt, groot en klein: bestaande bomen worden bewaard, auto's worden weggehouden, er zijn afgebakende eilandjes met zitbanken. 'Je kan hier voor alles terecht, ook gewoon zitten zonder iets te consumeren.' (zie A+304)



© Urban Brussels

➤ In Sint-Gillis kreeg het Pierre Pauluspark, pas gerenoveerd door Pigeon Ochej en Ledroit Pierret Polet, het karakter van een familiepark. De speeltoestellen benutten het reliëf van het park en in het parkgebouw werden toiletten met een luiertafel geïnstalleerd.



© Michiel De Cleene

Het komt er dus niet zozeer op aan om stedelijke ruimtes speciaal voor baby's in te richten, maar wel om hun recht te erkennen om de stad op een veilige en voorzichtige manier te beleven. Op basis van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (Unicef), de basisprincipes van kinderopvang en de aanbevelingen van het plan '1000 eerste dagen' stelt het project Politique-du-Lange een manifest voor: het recht van baby's op de stad! Ze hebben het recht om vies te worden, hun eerste stapjes te zetten, iets in hun mond te stoppen en overal te spelen. Dit manifest nodigt uit om Brussel door een babyprisma te bekijken. Het toont aan dat de stad babyvriendelijk is zolang er rekening wordt gehouden met hun behoeftes.

Stadsparken zijn een goed voorbeeld van hoe een stad rekening kan houden met baby's. Het zijn open ruimtes in de bebouwde omgeving die een horizon en een streepje lucht bieden voor pasgeborenen die nog in de kinderwagen liggen. Het ruisen, wiegen en de schaduw van de boomkruinen zijn ideaal voor een dutje in open lucht. Parken met een beplant of open terrein zijn niet alleen ideaal om te leren kruipen, maar ook om te leren vallen en de flora en fauna van dichtbij te verkennen. Talrijke studies hebben aangetoond dat toegang tot buitenruimtes niet alleen goed is voor de fysieke, cognitieve en sociale ontwikkeling van kinderen, maar zelfs noodzakelijk is voor wat psychologe Susan Clayton hun 'milieu-identiteit' noemt. Hoe vroeger kinderen in contact komen met de natuur, hoe sterker hun band met de levende wereld zal zijn en hoe groter de kans dat ze later zorg zullen dragen voor het milieu en de biodiversiteit. Parken voorzien tot slot ook in de algemene behoefte aan verbinding tussen volwassenen, al dan niet ouders. Ze bieden de kans om met kinderen in de buitenlucht te vertoeven.

In het Brussels Gewest werden onlangs twee programma's voor kleine parken ontwikkeld. De wijken met het kleinste aantal natuurlijke ruimtes zijn zowel de armste wijken als die met het hoogste percentage kinderen onder de 6 jaar. Kleine buurtparken beantwoorden aan de behoefte aan lokale publieke ruimte en vormen een aanvulling op de grote historische parken. Ook die kennen de Brusselse gezinnen goed, maar ze liggen soms te ver van hun woonplaats.

Vlak bij de koningsblauwe speeltuin van Le Ranch, in Etterbeek, ligt een kleine, minder bekende uitbreiding van dit programma. Aan de voet van een groot appartementsgebouw is niet minder dan 1000 vierkante meter met een voorheen onbestemd gebruik geen park geworden, maar een dicht beplante publieke ruimte. Ze wordt afgeschermd van de straat door aangelegde plantsoenen en zitmuren. De ruimte werd in 2021 opgeleverd door Grue en is ideaal voor volwassenen om even te gaan zitten en voor de kinderen

uit de buurt om er hun eerste stapjes te zetten of op hun driewieler te rijden.

In Sint-Gillis werd het Pierre Pauluspark gerenoveerd door Pigeon Ochej en Ledroit Pierret Polet (mei 2023). Het kreeg nog meer het karakter van een familiepark. De speeltoestellen benutten het reliëf optimaal en in het bouldrome-gebouw werden toiletten met een luiertafel geïnstalleerd. De historische tuin werd aan het eind van de jaren 1960 voor de buurt geopend, maar door 'slijtage' was restauratie nodig. Een bewijs dat het park intensief gebruikt wordt door de jonge, gezinsgerichte bewoners van de dichtbevolkte wijk.

Het 'Manifest voor het recht van baby's op de stad', opgesteld door Politique-du-Lange in het kader van het eerste BMA-label, laat zien dat de stad geen bedreiging hoeft te vormen voor baby's, maar een plek die hen aanzet tot bijleren, verkennen en verwondering. Het komt op voor de specifieke behoeften van baby's en peuters, zodat stadsontwikkelingsprojecten er rekening mee kunnen houden. Het is een instrument voor beleidsmakers en voor iedereen die betrokken is bij stadsontwikkeling. Het is een gids bij het nadenken over en ontwikkelen van publieke ruimtes voor baby's en peuters. ▲■●

In samenwerking met **BOUWMEESTERMAITREARCHITECTE**

